

Bouwe oan de identiteit fan moarn

Concept Visie en beleidskader Kultuer, Frysk en Erfguod 2027-2035
*Samen investeren in een levendig, herkenbaar en toekomstbestendig
Tytsjerksteradiel*

Voorwoord

Bouwe oan de identiteit fan moarn

"De krêft fan Tytsjerksteradiel leit net allinnich yn har doarpen, lânskip en gebouwen, mar foaral yn de minsken dy't der wenje. Tegearre jouwe sy betsjutting oan kultuer, hâlde sy it Frysk libben en drage sy it erfgoed oer oan folgjende generaasjes. Sa bouwe we oan de identiteit fan moarn."

[voorwoord]

Inhoud

Voorwoord.....	2
Samenvatting.....	4
Hoofdstuk 1 Aanleiding en bestuurlijke context	7
Hoofdstuk 2 Analyse van de huidige situatie.....	15
Hoofdstuk 3 Terugblik en lessen voor de toekomst	23
Hoofdstuk 4 Strategische koers	27
Hoofdstuk 5 De rol van de gemeente.....	37
Hoofdstuk 6 Uitvoering, financiën en monitoring.....	40
Bijlage 1 Begrippenlijst	48
Bijlage 2 Wettelijk en beleidsmatig kader	49
Bijlage 3 Monitoringskader 2027-2035.....	50
Bijlage 4 Uitvoerings- en subsidiekader	52
Bijlage 5 Huidige subsidiestromen en financiële inzet.....	54
Bijlage 6 Subsidieregelingen en financieringsmogelijkheden	55
Bijlage 7 Bronnen en onderliggende gegevens.....	56
Bijlage 8 Tijdslijn uitvoering 2027-2035.....	57

Samenvatting

Met de Visie en beleidskader ***Bouwe oan de identiteit fan moarn*** stelt de gemeente **Tytsjerksteradiel** de koers vast voor het cultuur-, Frysk- en erfgoedbeleid voor de periode 2027-2035. Het doel van deze nota is het versterken van de identiteit, leefbaarheid en brede welvaart van de gemeente door cultuur, taal en erfgoed nadrukkelijk te verbinden aan maatschappelijke en ruimtelijke opgaven. Cultuur, het Frysk en erfgoed worden daarbij niet alleen gezien als culturele waarden, maar ook als bouwstenen voor een sterke sociale basis, aantrekkelijke leefomgeving en toekomstbestendige samenleving.

Daarnaast maakt deze Visie en beleidskader onderscheid tussen wettelijke taken en gemeentelijke ambities. Wettelijke verantwoordelijkheden op het gebied van erfgoed, de Friese taal, bibliotheekvoorzieningen en de fysieke leefomgeving vormen daarbij de basis voor bredere maatschappelijke doelen op het gebied van leefbaarheid, participatie, identiteit en brede welvaart.

De aanleiding voor dit beleid ligt in belangrijke maatschappelijke ontwikkelingen zoals vergrijzing, toenemende eenzaamheid, veranderende vormen van participatie, digitalisering, druk op vrijwilligers en nieuwe verantwoordelijkheden vanuit wet- en regelgeving, waaronder de Omgevingswet. Daarnaast sluiten bestaande beleidskaders niet meer volledig aan op de huidige maatschappelijke en bestuurlijke context.

We zetten de komende jaren in op vijf maatschappelijke doelen: sterke dorpen en een actieve mienskip, een zichtbare identiteit van Tytsjerksteradiel, een levend Frysk, een toekomstbestendig cultureel ecosysteem en erfgoed als kwaliteit van de leefomgeving. Dit wordt gerealiseerd via drie strategische pijlers: **Ontmoeten**, **Ondersteunen** en **Ontwikkelen**. Daarbij wordt geïnvesteerd in cultuurparticipatie, erfgoedbeleving, cultuureducatie, vrijwilligerskracht, samenwerking, beleefbaar maken van erfgoed, zichtbaarheid van het Frysk en het benutten van cultuurhistorische kwaliteiten binnen de fysieke leefomgeving. Cultuur, het Frysk en erfgoed worden daarbij niet alleen ingezet voor maatschappelijke en culturele doelen, maar dragen ook bij aan de recreatieve aantrekkelijkheid en herkenbaarheid van Tytsjerksteradiel.

De uitvoering van dit beleidskader vindt plaats binnen de door de gemeenteraad vastgestelde financiële kaders. Wettelijke taken op het gebied van erfgoed, het Frysk, bibliotheekvoorzieningen en de fysieke leefomgeving hebben daarbij prioriteit. De bestaande culturele basisvoorzieningen blijven het uitgangspunt van de gemeentelijke inzet. Nieuwe ambities of uitbreidingen worden alleen gerealiseerd wanneer hiervoor afzonderlijke besluitvorming en financiële dekking beschikbaar zijn. Daarnaast zet de gemeente actief in op het benutten van provinciale, landelijke en Europese

subsidiemogelijkheden om maatschappelijke doelen te realiseren en de druk op gemeentelijke middelen te beperken.

De verwachte resultaten zijn een sterkere verbondenheid tussen inwoners en hun omgeving, behoud en ontwikkeling van cultuur, taal en erfgoed, meer participatie, vitale verenigingen, een grotere zichtbaarheid van de identiteit van Tytsjerksteradiel en een leefomgeving waarin erfgoed, landschap en cultuurhistorie zichtbaar bijdragen aan ruimtelijke kwaliteit en brede welvaart. Daarnaast dragen cultuur, het Frysk en erfgoed bij aan de recreatieve aantrekkelijkheid van de gemeente en aan de profilering van Tytsjerksteradiel als herkenbare bestemming binnen Noordoost Fryslân.

Wat merken inwoners hiervan?

- meer mogelijkheden voor ontmoeting en cultuurparticipatie;
- ondersteuning van verenigingen en vrijwilligers;
- een zichtbaarder en toegankelijker Frysk;
- behoud en versterking van cultuurhistorische kwaliteiten;
- meer aandacht voor erfgoed, educatie en leefomgeving;
- een sterkere verbinding tussen cultuur, erfgoed, welzijn en leefbaarheid.

Leeswijzer

Dit beleidskader kent de volgende opbouw:

Hoofdstuk 1 beschrijft de aanleiding en bestuurlijke context.

Hoofdstuk 2 bevat de analyse van de huidige situatie.

Hoofdstuk 3 bevat een terugblik en lessen voor de toekomst.

Hoofdstuk 4 beschrijft de strategische koers voor de periode 2027-2035, inclusief de ambitie, maatschappelijke doelen en strategische pijlers.

Hoofdstuk 5 beschrijft de rol van de gemeente en de samenwerking met maatschappelijke partners.

Hoofdstuk 6 beschrijft de uitvoering, financiën, monitoring en verantwoording.

Samen vormen deze hoofdstukken één integraal beleidskader voor Kultuer, Frysk en Erfgoed in Tytsjerksteradiel.

Bouwe aan de identiteit fan moarn

Visie- en beleidskader Kultuer, Frysk en Erfguod 2027-2035

Gemeente Tytsjerksteradiel

IDENTITEIT

LEEFBAARHEID

BREDE
WELVAART

MIENSKIP

TOEKOMSTBESTENDIG

Hoofdstuk 1 Aanleiding en bestuurlijke context

1.1 Waarom deze visie en beleidskader?

Tytsjerksteradiel is een gemeente met een sterke eigen identiteit. Het Frysk, het rijke erfgoed, het karakteristieke landschap van De Wâlden, het actieve verenigingsleven en de betrokkenheid van inwoners geven onze dorpen een eigen gezicht en dragen bij aan een prettige leefomgeving. Deze kwaliteiten maken Tytsjerksteradiel tot een gemeente waarin mensen zich thuis voelen en verantwoordelijkheid nemen voor hun omgeving.

Tegelijkertijd verandert de samenleving. Vergrijzing, digitalisering, veranderende vormen van participatie en een toenemende druk op vrijwilligers vragen om nieuwe keuzes. Daarnaast krijgen gemeenten te maken met nieuwe verantwoordelijkheden vanuit wet- en regelgeving en groeit de behoefte aan een integrale aanpak van maatschappelijke vraagstukken.

De bestaande beleidskaders voor cultuur, Frysk en erfgoed zijn in verschillende perioden opgesteld en sluiten niet meer volledig aan bij deze ontwikkelingen. Daarom kiezen wij voor één samenhangende Visie en beleidskader voor cultuur, Frysk en erfgoed voor de periode 2027-2035.

1.2 Doel van deze Visie en beleidskader

Met dit Visie en beleidskader (hierna: het beleidskader) geven we richting aan het gemeentelijk beleid voor cultuur, het Frysk en erfgoed in de periode 2027-2035.

Dit beleidskader beschrijft hoe cultuur, taal en erfgoed bijdragen aan de identiteit van Tytsjerksteradiel, aan sterke dorpen en een betrokken mienskip. Daarnaast vormt dit beleidskader het kader voor bestuurlijke keuzes, uitvoering, samenwerking, financiering en monitoring.

Dit beleidskader heeft als doel:

- richting te geven aan het gemeentelijk beleid voor cultuur, het Frysk en erfgoed;
- de samenhang tussen deze beleidsterreinen te versterken;
- cultuur, taal en erfgoed te verbinden met maatschappelijke opgaven;
- uitvoering, financiën en monitoring met elkaar te verbinden;
- te sturen op maatschappelijke resultaten.

1.3 Waarom cultuur, het Frysk en erfgoed ertoe doen

Cultuur, het Frysk en erfgoed vormen belangrijke bouwstenen van de identiteit van Tytsjerksteradiel. Zij verbinden inwoners met elkaar, geven betekenis aan onze leefomgeving en dragen bij aan de kwaliteit van leven in de gemeente.

Hun waarde reikt verder dan het culturele domein. Cultuur, taal en erfgoed dragen bij aan ontmoeting, participatie, talentontwikkeling, gezondheid, leefbaarheid en een sterke sociale basis. Daarnaast versterken zij de herkenbaarheid van de gemeente en de aantrekkelijkheid van Tytsjerksteradiel als woon-, werk- en recreatiegemeente.

Cultuur, het Frysk en erfgoed dragen daarnaast bij aan de recreatieve en economische aantrekkelijkheid van Tytsjerksteradiel. Zij vormen een belangrijk onderdeel van het toeristisch profiel van de gemeente en leveren een bijdrage aan brede welvaart, lokale bestedingen, werkgelegenheid en het onderscheidend vermogen van de gemeente als woon-, werk- en recreatiegemeente.

Juist vanwege deze brede maatschappelijke betekenis kiezen wij voor een integrale benadering waarin cultuur, het Frysk en erfgoed bijdragen aan maatschappelijke opgaven en aan de ontwikkeling van sterke dorpen en een betrokken mienskip.

1.4 Ontwikkelingen die vragen om een nieuwe koers

De komende jaren staan we voor een aantal samenhangende ontwikkelingen die van invloed zijn op cultuur, Frysk en erfgoed.

Demografische ontwikkelingen

Tytsjerksteradiel krijgt te maken met verdere vergrijzing. Het aandeel ouderen neemt toe, terwijl het aantal inwoners in de werkende leeftijd afneemt. Hierdoor groeit de vraag naar ontmoeting, maatschappelijke ondersteuning en passende voorzieningen.

Ook verandert de samenstelling van huishoudens. Het aantal alleenwonenden neemt toe en gevoelens van eenzaamheid komen vaker voor. Dit vraagt om investeringen in ontmoeting en sociale verbondenheid.

Veranderende participatie

Vrijwilligerswerk blijft van grote waarde voor onze gemeente. Veel culturele activiteiten, verenigingen en erfgoedinitiatieven worden mogelijk gemaakt door vrijwilligers.

Tegelijkertijd wordt het steeds moeilijker om voldoende bestuursleden en vrijwilligers te vinden. Organisaties krijgen daardoor te maken met toenemende kwetsbaarheid en een grotere behoefte aan samenwerking en ondersteuning.

Digitalisering en veranderend cultuurgebruik

Digitalisering verandert de manier waarop inwoners deelnemen aan cultuur, informatie delen en met taal omgaan. Vooral jongere generaties bewegen zich steeds meer in een digitale omgeving.

Dit vraagt om nieuwe vormen van cultuurparticipatie, communicatie en educatie. Ook voor het Frysk ontstaan hierdoor nieuwe kansen én uitdagingen.

Erfgoed en leefomgeving

Met de invoering van de Omgevingswet is erfgoed nadrukkelijk onderdeel geworden van de fysieke leefomgeving. Erfgoed speelt een steeds grotere rol bij ruimtelijke ontwikkelingen, gebiedsontwikkeling en de kwaliteit van de leefomgeving.

Tegelijkertijd groeit de aandacht voor immaterieel erfgoed, herinneringserfgoed, erfgoedcollecties en de overdracht van verhalen naar nieuwe generaties. Hierdoor verschuift de aandacht van uitsluitend beschermen naar ook behouden, presenteren, beleefbaar maken en doorgeven.

1.5 Europese, landelijke, provinciale en gemeentelijke beleidsontwikkelingen

Het beleid voor cultuur, het Frysk en erfgoed staat niet op zichzelf. De koers van dit beleidskader wordt beïnvloed door ontwikkelingen op Europees, landelijk, provinciaal en gemeentelijk niveau.

Op Europees niveau groeit de aandacht voor de maatschappelijke betekenis van cultuur en erfgoed. Het Verdrag van Faro van de Raad van Europa benadrukt dat niet het erfgoed zelf, maar de mens en de samenleving centraal staan. Erfgoed wordt daarbij gezien als een bron van identiteit, verbondenheid, democratische participatie en maatschappelijke ontwikkeling. Het verdrag onderstreept het belang van actieve betrokkenheid van inwoners bij het herkennen, behouden, ontwikkelen en doorgeven van erfgoed aan toekomstige generaties.

Ook andere Europese en internationale afspraken, zoals het UNESCO-Verdrag inzake het borgen van immaterieel cultureel erfgoed en het Europees Landschapsverdrag, benadrukken het belang van cultureel erfgoed, tradities, taal, landschap en gemeenschapsvorming als dragers van identiteit en kwaliteit van leven. Deze ontwikkelingen sluiten goed aan bij de identiteit van Tytsjerksteradiel, waar het Frysk, het landschap van De Wâlden, cultuurhistorie en de mienskip belangrijke bouwstenen vormen van de samenleving.

Op landelijk niveau hebben het Rijk, de provincies (IPO) en de gemeenten (VNG) in de Bestuurlijke Afspraken Cultuurbeoefening 2025-2028 afgesproken gezamenlijk te

werken aan een samenleving waarin iedereen gedurende zijn leven cultuur en erfgoed kan beleven én beoefenen. Daarbij staan een sterk cultureel ecosysteem, brede toegankelijkheid en de verbinding tussen cultuur en maatschappelijke opgaven centraal.

Daarnaast vormen de Erfgoedwet, de Omgevingswet, de Wet gebruik Friese taal en de Wet stelsel openbare bibliotheekvoorzieningen belangrijke wettelijke kaders voor het gemeentelijk beleid. Deze wetgeving vraagt van gemeenten om cultuur, taal en erfgoed niet alleen te beschermen, maar ook actief te verbinden met maatschappelijke, sociale en ruimtelijke opgaven.

Op provinciaal niveau vormt de Bestjoersôfspraak Fryske Taal en Kultuer (BFTK) een belangrijk kader voor het beleid rond het Frysk. De provincie Fryslân, het Rijk en samenwerkingspartners zetten gezamenlijk in op het behouden en versterken van de Friese taal, cultuur en identiteit. Daarnaast stimuleert de provincie cultuurparticipatie, cultuureducatie, erfgoedbehoud en de ontwikkeling van een sterke culturele infrastructuur binnen Fryslân.

Vertaling van wettelijke taken naar gemeentelijke ambities

Een deel van het beleid voor cultuur, Frysk en erfgoed vloeit voort uit wettelijke taken van de gemeente. Daarnaast kiest de gemeente ervoor om cultuur, taal en erfgoed actief in te zetten als instrument voor leefbaarheid, participatie, identiteit en brede welvaart. Onderstaande tabel laat de relatie zien tussen wettelijke verantwoordelijkheden en de lokale ambities van Tytsjerksteradiel.

Wettelijke taak	Gemeentelijke ambitie
Monumentenzorg en bescherming van cultureel erfgoed	Erfgoed beleefbaar maken en verbinden met identiteit, participatie en leefomgeving
Uitvoering Wet gebruik Friese taal	Vergroten van de zichtbaarheid en het dagelijks gebruik van het Frysk
Zorg dragen voor een openbare bibliotheekvoorziening	De bibliotheek versterken als ontmoetingsplek voor ontwikkeling, participatie en sociale verbinding
Uitvoering van de Omgevingswet	Cultuurhistorie en erfgoed inzetten als kwaliteitsinstrument bij ruimtelijke ontwikkelingen

Daarmee kiest de gemeente voor een benadering waarin wettelijke verantwoordelijkheden en maatschappelijke ambities elkaar versterken. Wettelijke

taken vormen de basis, terwijl de gemeentelijke ambities zorgen voor maatschappelijke meerwaarde voor inwoners, organisaties en de mienskip van Tytsjerksteradiel.

1.6 Aansluiting bij de visie Versterken Sociale Basis

Dit beleidskader sluit aan bij de gemeentelijke visie Versterken Sociale Basis.

In deze visie staat een samenleving centraal waarin inwoners zoveel mogelijk meedoen, elkaar ondersteunen en verantwoordelijkheid nemen voor hun leefomgeving. Cultuur, Frysk en erfgoed leveren hieraan een belangrijke bijdrage.

Zij brengen mensen samen, versterken onderlinge verbondenheid en vergroten de betrokkenheid bij dorp en omgeving. Daarmee vormen cultuur, taal en erfgoed een belangrijk onderdeel van de sociale basis van Tytsjerksteradiel.

Door de verbinding met de Sociale Basis ontstaat één integrale aanpak waarin cultuur, Frysk en erfgoed bijdragen aan ontmoeting, participatie, leefbaarheid en brede welvaart.

Relatie met andere gemeentelijke beleidskaders

Dit beleidskader staat niet op zichzelf. Cultuur, Frysk en erfgoed dragen bij aan de realisatie van meerdere gemeentelijke beleidsdoelen en versterken de samenhang tussen verschillende beleidsvelden.

Dit beleidskader sluit aan bij de Omgevingsvisie, waarin identiteit, landschap, erfgoed en kwaliteit van de leefomgeving belangrijke uitgangspunten vormen. Daarnaast draagt het beleid bij aan de doelstellingen van het dorpenbeleid door ontmoeting, leefbaarheid, initiatiefkracht en betrokkenheid van inwoners te versterken.

Ook bestaat een duidelijke relatie met het beleid voor recreatie en toerisme. Het landschap van De Wâlden, het Frysk, kunst en cultureel erfgoed vormen belangrijke dragers van de identiteit van Tytsjerksteradiel en vergroten de aantrekkelijkheid van de gemeente voor inwoners en bezoekers.

Cultuur, Frysk en erfgoed leveren daarnaast een bijdrage aan het gezondheidsbeleid en de doelen van het Gezond en Actief Leven Akkoord (GALA). Deelname aan culturele activiteiten en ontmoetingsinitiatieven draagt bij aan sociale verbondenheid, mentale gezondheid, preventie en het tegengaan van eenzaamheid.

Waar relevant wordt tevens aansluiting gezocht bij het vastgoedbeleid, zodat maatschappelijke voorzieningen optimaal kunnen bijdragen aan ontmoeting, cultuurparticipatie, erfgoedbeleving en leefbaarheid in de dorpen.

1.7 Reikwijdte van dit beleidskader

Dit beleidskader richt zich op:

- wettelijke taken van de gemeente;
- gemeentelijke beleidskeuzes op het gebied van cultuur, Frysk en erfgoed;
- de bijdrage van cultuur, taal en erfgoed aan maatschappelijke opgaven;
- de samenhang met de Sociale Basis;
- uitvoering, financiering en monitoring.

De concrete uitvoering wordt uitgewerkt in meerjarige en jaarlijkse uitvoeringsprogramma's.

1.7a Erfgoed als verbinding tussen cultuur, samenleving en leefomgeving

Erfgoed vormt een belangrijk onderdeel van de identiteit van Tytsjerksteradiel. Het vertelt het verhaal van onze gemeente, van het landschap waarin wij leven, de dorpen die zich door de eeuwen heen hebben ontwikkeld en de tradities, taal en gebruiken die van generatie op generatie zijn doorgegeven. Erfgoed geeft betekenis aan plaatsen, versterkt de verbondenheid van inwoners met hun omgeving en draagt bij aan de herkenbaarheid en aantrekkelijkheid van onze gemeente.

Binnen dit beleidskader hanteren wij een brede erfgoedbenadering. Onder erfgoed verstaan wij zowel materieel erfgoed, zoals monumenten, archeologische waarden, historische landschappen, karakteristieke gebouwen en cultuurhistorische structuren, als immaterieel erfgoed, waaronder de Friese taal, verhalen, tradities, ambachten en gebruiken. Samen vormen zij het cultureel geheugen van Tytsjerksteradiel en leveren zij een bijdrage aan identiteit, leefbaarheid, gemeenschapsvorming en brede welvaart.

Erfgoed op het snijvlak van cultuur en leefomgeving

Erfgoed heeft binnen de gemeente een bijzondere positie. Het is tegelijkertijd een culturele, maatschappelijke én ruimtelijke waarde. Erfgoed verbindt inwoners met hun geschiedenis en omgeving, maar speelt ook een belangrijke rol bij de kwaliteit en herkenbaarheid van de fysieke leefomgeving.

Om recht te doen aan deze dubbele betekenis wordt erfgoed binnen de gemeente vanuit twee samenhangende beleidslijnen benaderd:

- binnen deze Visie Cultuur, Frysk en Erfgoed staat de maatschappelijke, culturele en identiteitsvormende betekenis van erfgoed centraal;
- binnen de instrumenten van de Omgevingswet wordt invulling gegeven aan de bescherming, ontwikkeling en juridische borging van erfgoedwaarden in de fysieke leefomgeving.

Deze benadering sluit aan bij de uitgangspunten van de Omgevingswet en zorgt ervoor dat erfgoed zowel als maatschappelijke waarde als ruimtelijke kwaliteit volwaardig wordt meegenomen in gemeentelijk beleid.

Erfgoed binnen deze visie

Dit beleidskader richt zich op erfgoed als drager van identiteit, cultuur en gemeenschapsvorming. Daarbij staat niet alleen het behoud van erfgoed centraal, maar ook het beleefbaar maken, benutten en doorgeven ervan aan toekomstige generaties.

Wij zetten in op:

- het versterken van de relatie tussen erfgoed, identiteit en mienskip;
- het zichtbaar maken en doorgeven van lokale verhalen en geschiedenis;
- het behoud en de stimulering van tradities, gebruiken en immaterieel erfgoed;
- erfgoededucatie voor jong en oud;
- het vergroten van kennis, bewustwording en betrokkenheid bij erfgoed;
- het ondersteunen van vrijwilligers, erfgoedgemeenschappen, musea, archieven en historische organisaties;
- het benutten van erfgoed voor leefbaarheid, recreatie en toerisme;
- het versterken van de identiteit van dorpen en de gemeente als geheel;
- participatie van inwoners bij het bewaren, vertellen en benutten van erfgoed.

Wij zien erfgoed daarbij niet uitsluitend als iets uit het verleden dat beschermd moet worden, maar ook als een bron van ontmoeting, verbondenheid en ontwikkeling. Erfgoed draagt daarmee bij aan maatschappelijke doelen op het gebied van cultuur, onderwijs, participatie, leefbaarheid en brede welvaart.

Erfgoed binnen het ruimtelijk domein

De erfgoedwaarden die onderdeel zijn van de fysieke leefomgeving worden uitgewerkt binnen de instrumenten van de Omgevingswet. Het gaat daarbij onder meer om monumenten, archeologische waarden, historische landschappen, cultuurhistorische structuren, beeldbepalende gebouwen en beschermde dorpsgezichten.

Deze erfgoedwaarden krijgen een plaats binnen de Omgevingsvisie, programma's, het Omgevingsplan en ruimtelijke ontwikkelingen, zodat zij tijdig kunnen worden

meegewogen bij gebiedsontwikkeling, inrichting van de leefomgeving en vergunningverlening. Op deze manier wordt erfgoed niet alleen beschermd, maar ook benut als kwaliteit van de leefomgeving en als drager van de identiteit van Tytsjerksteradiel.

1.8 Totstandkoming en participatie

Dit beleidskader is tot stand gekomen in samenwerking met inwoners, maatschappelijke organisaties en samenwerkingspartners. De gemeente vindt het belangrijk dat het beleid aansluit bij de behoeften, ervaringen en ambities van de mienskip.

Een belangrijk onderdeel van het participatieproces was de doarpentoer. Tijdens deze toer is met inwoners uit verschillende dorpen gesproken over de betekenis van cultuur, het Frysk en erfgoed voor de leefbaarheid, identiteit en toekomst van Tytsjerksteradiel. Daarbij zijn ervaringen, wensen, ideeën en aandachtspunten opgehaald die zijn meegenomen bij de ontwikkeling van dit beleidskader.

Daarnaast is een moeting smidde georganiseerd met stakeholders uit het culturele, maatschappelijke en erfgoedveld. Tijdens deze bijeenkomst zijn ontwikkelingen, kansen, knelpunten en ambities besproken. De opbrengsten van deze gesprekken hebben mede richting gegeven aan de strategische koers en de maatschappelijke doelen van dit beleidskader.

Uit de gesprekken kwam naar voren dat inwoners en organisaties veel waarde hechten aan een sterk verenigingsleven, het behoud en gebruik van het Frysk, het zichtbaar en beleefbaar maken van erfgoed, ondersteuning van vrijwilligers, goede voorzieningen en meer samenwerking tussen organisaties. Daarnaast werd het belang van ontmoeting, leefbaarheid en sociale verbondenheid binnen de dorpen nadrukkelijk benoemd.

Participatie stopt niet bij de vaststelling van dit beleidskader. Ook bij de uitvoering worden maatschappelijke organisaties en samenwerkingspartners betrokken. De gemeente werkt samen met deze partijen aan de verdere uitwerking van het uitvoeringsprogramma.

Hoofdstuk 2 Analyse van de huidige situatie

2.1 Waarom deze analyse?

Om richting te kunnen geven aan het beleid voor de periode 2027–2035 is inzicht nodig in de huidige situatie. Dit hoofdstuk beschrijft de kwaliteiten van Tytsjerksteradiel en de ontwikkelingen die van invloed zijn op cultuur, het Frysk en erfgoed.

De analyse is gebaseerd op beschikbare gegevens van onder andere het CBS, Planbureau Fryslân, GGD Fryslân, Provincie Fryslân, de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed en gemeentelijke monitoringsgegevens.

De analyse laat zien dat Tytsjerksteradiel beschikt over een sterke culturele en maatschappelijke basis. Tegelijkertijd maken maatschappelijke ontwikkelingen duidelijk dat deze basis niet vanzelfsprekend is en dat gerichte investeringen nodig blijven.

2.2 Tytsjerksteradiel in vogelvlucht

We zijn een groene plattelandsgemeente met 17 karakteristieke dorpen en 33.000 inwoners. De gemeente kent een sterk verenigingsleven, een rijk cultureel en historisch erfgoed en een grote betrokkenheid van inwoners bij hun leefomgeving.

Cultuur, het Frysk en erfgoed zijn zichtbaar in het dagelijks leven. Zij komen tot uitdrukking in verenigingen, musea, collecties, archieven, monumenten, landschappen, evenementen, verhalen en de Friese taal.

Deze kwaliteiten vormen samen de identiteit van Tytsjerksteradiel en maken de gemeente aantrekkelijk om te wonen, te werken en te recreëren.

Feitenoverzicht

Inwoners	32.880 (2026)
Dorpen	17
Rijksmonumenten	157
Staten	4
Gemeentelijke monumenten	nader te actualiseren
Culturele organisaties	breed netwerk
Bibliotheekorganisatie	Dbieb (vestiging in Burgum en Gytsjerk)
Gebruik Frysk	80 – 90%

2.3 Demografische ontwikkelingen en maatschappelijke veranderingen

Tytsjerksteradiel beschikt over een sterke sociale en culturele basis. Tegelijkertijd staat deze basis onder druk door verschillende demografische ontwikkelingen.

Vergrijzing

De gemeente krijgt de komende jaren te maken met een verdere vergrijzing. Momenteel is ongeveer 25% van de inwoners 65 jaar of ouder¹. Naar verwachting stijgt dit aandeel naar 28% in 2040. Dit betekent dat er de komende jaren bijna 1.300 extra inwoners van 65 jaar en ouder bijkomen. Daarnaast neemt het aantal inwoners van 75 jaar en ouder sterk toe. Deze zogenaamde dubbele vergrijzing vergroot de vraag naar ontmoeting, participatie, ondersteuning en passende voorzieningen.

Veranderende huishoudens

Het aantal huishoudens groeit, terwijl het aandeel eenpersoonshuishoudens toeneemt. Hierdoor neemt het risico op sociale isolatie en eenzaamheid toe.

Toenemende druk op informele netwerken

Door de dubbele vergrijzing neemt het aantal beschikbare mantelzorgers relatief af. Hierdoor komt meer druk te liggen op vrijwilligers, verenigingen en gemeenschapsinitiatieven. Waar in 2005 nog ongeveer 17 potentiële mantelzorgers beschikbaar waren per 85-plusser, is dit aantal gedaald naar 11 en wordt verwacht dat dit in 2040 nog slechts 6 bedraagt. Hierdoor neemt de druk op informele netwerken verder toe.

Betekenis voor het beleid

Deze ontwikkelingen vragen om investeringen in ontmoeting, sociale samenhang, vrijwilligerskracht, toegankelijkheid van cultuur en verbinding tussen generaties.

2.4 Vrijwilligers, verenigingen en de mienskip

Een van de belangrijkste kwaliteiten in onze gemeente is de sterke mienskip. Inwoners zijn actief binnen verenigingen, vrijwilligersorganisaties en maatschappelijke initiatieven. Vrijwilligers vormen daarmee een onmisbare pijler onder de sociale en culturele infrastructuur van de gemeente.

¹ Provincie Fryslân, Fries Sociaal Planbureau, Bevolkingsprognose Noordoost-Fryslân 2024.

Tegelijkertijd blijkt dat het steeds moeilijker wordt om voldoende vrijwilligers en bestuursleden te vinden. Vooral bestuursfuncties staan onder druk. Organisaties ervaren daardoor toenemende kwetsbaarheid.

Deze ontwikkeling raakt vrijwel alle onderdelen van het culturele ecosysteem²: van muziekverenigingen en culturele organisaties tot erfgoedinitiatieven en dorpsactiviteiten.

Betekenis voor het beleid

We zetten daarom in op:

- ondersteuning van vrijwilligers;
- versterking van bestuurskracht;
- samenwerking tussen organisaties;
- vereenvoudiging van subsidieregelingen.

2.5 Welzijn en sociale verbondenheid

Inwoners van Tytsjerksteradiel zijn over het algemeen tevreden met hun leven en ervaren een relatief hoge kwaliteit van leven. Tegelijkertijd laat onderzoek zien dat gevoelens van eenzaamheid toenemen. In 2024 voelde 45% van de inwoners zich matig tot ernstig eenzaam. In 2020 bedroeg dit aandeel nog 36%.³ Vooral ouderen lopen risico op sociale isolatie.

Cultuur, erfgoed, bibliotheken, verenigingen en ontmoetingsactiviteiten kunnen een belangrijke bijdrage leveren aan sociale verbondenheid en welzijn.

De bibliotheek als maatschappelijke voorziening

De bibliotheek vervult een belangrijke maatschappelijke functie binnen onze gemeente. Naast haar wettelijke taak op het gebied van lezen, leren en informatievoorziening biedt de bibliotheek ruimte voor ontmoeting, ontwikkeling, taalbevordering en participatie.

De bibliotheek speelt een belangrijke rol bij het versterken van de sociale basis, het bevorderen van leesvaardigheid en digitale vaardigheden, het ondersteunen van laaggeletterdheid en het zichtbaar maken van het Frysk. Daarmee levert de bibliotheek een waardevolle bijdrage aan de leefbaarheid van de dorpen en de brede ontwikkeling van inwoners van alle leeftijden.

² Een cultureel ecosysteem is een netwerk waarin kunstenaars, culturele instellingen, overheden, onderwijs en publiek met elkaar samenhangen.

³ Provincie Fryslân, Fries Sociaal Planbureau, Bevolkingsprognose Noordoost-Fryslân 2024.

Betekenis voor het beleid

Cultuur wordt niet alleen gezien als vrijetijdsbesteding, maar ook als middel om ontmoeting te stimuleren, eenzaamheid tegen te gaan, participatie te bevorderen en inwoners actief te betrekken bij hun omgeving.

2.6 Het Frysk

Het Frysk vormt een belangrijk onderdeel van de identiteit van onze gemeente. Voor veel inwoners is het de taal van het dagelijks leven, de mienskip en het verenigingsleven. De taal heeft daardoor niet alleen een culturele, maar ook een sociale betekenis.

Uit onderzoek⁴ blijkt dat de positie van het Frysk in de regio Noordoost Fryslân sterker is dan in veel andere delen van Fryslân. Tegelijkertijd verandert het taalgebruik onder invloed van digitalisering, individualisering en meertaligheid.

Vooraf jongeren groeien op in een omgeving waarin meerdere talen naast elkaar worden gebruikt. Hierdoor vraagt het bevorderen van het Frysk om nieuwe vormen van communicatie, educatie en cultuurparticipatie.

Sterke punten

- breed dagelijks gebruik;
- sterke relatie met identiteit;
- wettelijke verankering;
- sterke provinciale ondersteuning.

Uitdagingen

- veranderend taalgebruik onder jongeren;
- toenemende digitalisering;
- meertaligheid;
- zichtbaarheid van het Frysk in nieuwe media.

Betekenis voor het beleid

De opgave is niet alleen behoud van het Frysk, maar vooral het versterken van het dagelijks gebruik, de zichtbaarheid en de aantrekkelijkheid voor nieuwe generaties.

⁴ Provincie Fryslân, Fries Sociaal Planbureau, Bevolkingsprognose Noordoost-Fryslân 2024

2.7 Erfgoed

Tytsjerksteradiel beschikt over een rijk en veelzijdig erfgoed dat zichtbaar is in gebouwen, landschappen, verhalen, tradities, collecties en herinneringen. Erfgoed vormt een belangrijke drager van de identiteit van onze gemeente en verbindt inwoners met hun geschiedenis, hun dorp en elkaar.

Erfgoed omvat zowel materiële als immateriële vormen. Het gaat daarbij om monumenten, archeologische waarden en historische landschappen, maar ook om immaterieel erfgoed, herinneringserfgoed, lokale verhalen, tradities, archieven, museale collecties en kunstwerken. Samen vertellen zij het verhaal van Tytsjerksteradiel en dragen zij bij aan de herkenbaarheid en eigenheid van onze gemeente.

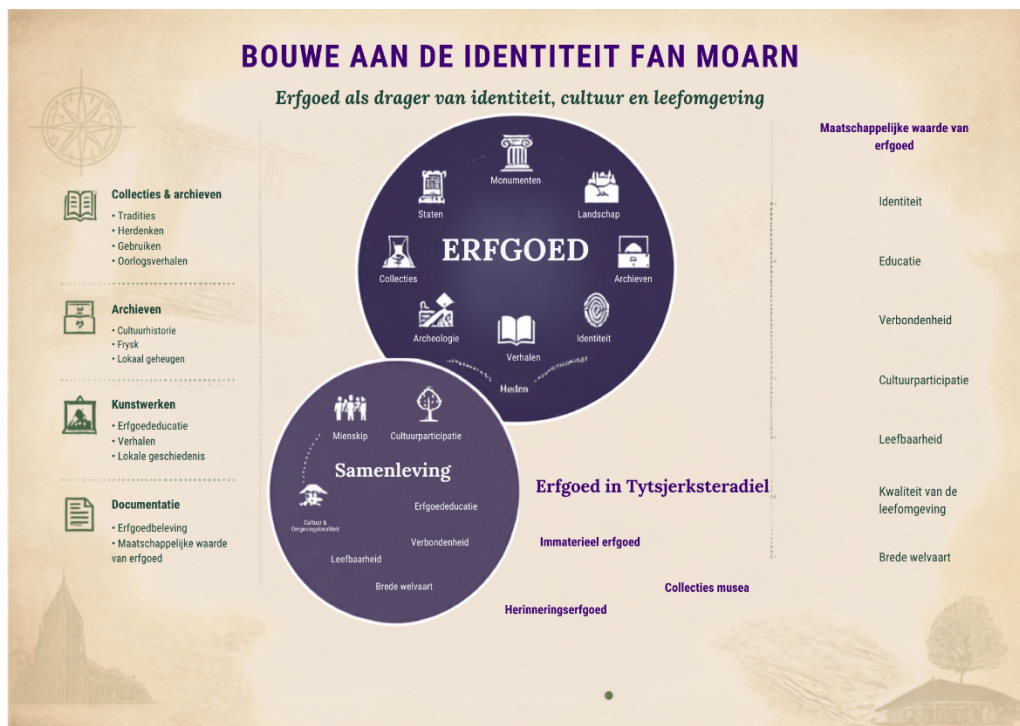
Erfgoed in de gemeente

Erfgoed speelt een belangrijke rol binnen Tytsjerksteradiel en kent zowel materiële als immateriële vormen. Het erfgoedbestand bestaat uit monumenten, historische landschappen, archeologische waarden, collecties, archieven, verhalen en tradities. Daarnaast krijgt erfgoed door de Omgevingswet een steeds prominentere plaats binnen de fysieke leefomgeving. Hierdoor neemt het belang toe van zorgvuldig behoud, beheer en het meenemen van cultuurhistorische waarden bij ruimtelijke ontwikkelingen.

Staten

Binnen het erfgoed van Tytsjerksteradiel nemen staten een bijzondere positie in. Deze historische buitenplaatsen en hun landschappelijke omgeving vertellen een belangrijk deel van de ontstaansgeschiedenis van de gemeente en vormen beeldbepalende elementen binnen het culturele erfgoed van De Wâlden.

Staten hebben niet alleen cultuurhistorische en architectonische waarde, maar dragen ook bij aan educatie, erfgoedbeleving, recreatie en het vertellen van lokale verhalen. Daarom verdienen zij binnen het gemeentelijk erfgoedbeleid specifieke aandacht.

Erfgoed en leefomgeving

Met de invoering van de Omgevingswet heeft erfgoed een nadrukkelijke plaats gekregen binnen de fysieke leefomgeving. Cultureel erfgoed levert een belangrijke bijdrage aan de kwaliteit, herkenbaarheid en aantrekkelijkheid van dorpen en landschap. Binnen dit beleidskader wordt erfgoed echter breder beschouwd dan uitsluitend vanuit een ruimtelijk perspectief. Erfgoed is niet alleen een kwaliteit van de leefomgeving, maar ook een culturele en maatschappelijke waarde die bijdraagt aan identiteit, verbondenheid en brede welvaart.

Sterke punten

- rijk en divers erfgoedbestand;
- waardevolle monumenten, landschappen en archeologische waarden;
- aanwezigheid van staten;
- actieve erfgoedorganisaties en vrijwilligers;
- waardevolle archieven, collecties en lokale verhalen;
- sterke relatie tussen erfgoed en identiteit.

Uitdagingen

- stijgende onderhouds- en beheerkosten;
- behoud en overdracht van kennis, verhalen en tradities;
- vergroten van de zichtbaarheid en toegankelijkheid van erfgoed;
- betrekken van jongeren bij erfgoed;
- verduurzaming van gebouwd erfgoed;
- toekomstbestendig beheer van collecties en archieven.

Betekenis voor het beleid

Wij kiezen voor een brede erfgoedbenadering waarin behoud, beheer, gebruik en beleefbaarheid met elkaar worden verbonden. Daarbij zetten wij in op het duurzaam behouden en toegankelijk houden van monumenten, landschappen, collecties, archieven, tradities en andere cultuurhistorische waarden.

Daarbij hebben zowel monumenten en landschappen als immaterieel erfgoed, herinneringserfgoed, collecties, archieven, kunstwerken en staten een volwaardige plaats binnen het gemeentelijk cultuurbeleid.

2.8 Kunst in de openbare ruimte

Kunst in de openbare ruimte draagt bij aan de identiteit, herkenbaarheid en de kwaliteit van de leefomgeving. Kunstwerken en artistieke projecten maken verhalen zichtbaar, versterken de uitstraling van dorpen en brengen inwoners met elkaar in contact.

Binnen de gemeente zijn verschillende voorbeelden van kunst in de openbare ruimte aanwezig, maar een samenhangende benadering ontbreekt nog.

Betekenis voor het beleid

Wij zien kunst in de openbare ruimte als een instrument om identiteit zichtbaar te maken, erfgoed beleefbaar te maken, inwoners te verbinden en de kwaliteit van de openbare ruimte te versterken.

2.9 Conclusie

De analyse laat zien dat Tytsjerksteradiel beschikt over een sterke culturele en maatschappelijke basis.

Onze kracht ligt in een actieve mienskip, een sterk verenigingsleven, breed gebruik van het Frysk, rijk erfgoed, betrokken inwoners, een breed netwerk van culturele en maatschappelijke organisaties.

Tegelijkertijd staan deze kwaliteiten onder druk door:

- vergrijzing;
- toenemende eenzaamheid;
- druk op vrijwilligers;
- veranderende vormen van participatie;
- digitalisering;
- financiële beperkingen.

De belangrijkste beleidsopgave voor de komende jaren is daarom het versterken van de sociale en culturele basis van de gemeente, zodat cultuur, Frysk en erfgoed ook in de toekomst kunnen bijdragen aan leefbare dorpen, een sterke mienskip en een herkenbaar Tytsjerksteradiel.

Hoofdstuk 3 Terugblik en lessen voor de toekomst

3.1 Inleiding

De afgelopen jaren hebben we geïnvesteerd in cultuur, Frysk en erfgoed via verschillende beleidskaders, subsidieregelingen, samenwerkingsafspraken en wettelijke taken. Samen met inwoners, vrijwilligers, verenigingen, culturele organisaties, erfgoedorganisaties, onderwijsinstellingen en maatschappelijke partners is gewerkt aan het versterken van de culturele en maatschappelijke basis van Tytsjerksteradiel.

De samenleving staat echter niet stil. Veranderingen in demografie, participatie, digitalisering en wet- en regelgeving vragen om een herijking van de koers voor de komende jaren. Daarom kijken wij terug op de ervaringen van de afgelopen beleidsperiode en trekken wij lessen voor de toekomst.

Dit hoofdstuk geeft antwoord op drie vragen:

- Waar liggen de sterke punten waarop we kunnen voortbouwen?
- Welke ontwikkelingen vragen om nieuwe keuzes?
- Welke lessen nemen we mee naar de periode 2027-2035?

Deze terugblik vormt de verbinding tussen de analyse van de huidige situatie en de strategische koers die in hoofdstuk 4 wordt beschreven.

3.2 Waar bouwen we op voort?

De terugblik laat zien dat we beschikken over een sterke culturele en maatschappelijke basis. Dankzij de inzet van inwoners, vrijwilligers, verenigingen, culturele organisaties, onderwijsinstellingen en maatschappelijke partners is een breed aanbod van voorzieningen, activiteiten en initiatieven behouden en verder ontwikkeld.

In de afgelopen beleidsperiode is geïnvesteerd in culturele basisvoorzieningen, cultuureducatie, amateurkunst, bibliotheekwerk, erfgoed en het Frysk. Hierdoor beschikken inwoners over een toegankelijk en divers aanbod dat bijdraagt aan ontmoeting, ontwikkeling, participatie en leefbaarheid.

Ook het Frysk heeft een sterke positie behouden binnen onze gemeente. De taal is zichtbaar in het dagelijks leven, het onderwijs en culturele activiteiten en vormt een belangrijk onderdeel van de identiteit van Tytsjerksteradiel.

Daarnaast kunnen we voortbouwen op een sterke mienskip. Vrijwilligers, verenigingen, dorpsbelangenorganisaties en maatschappelijke initiatieven leveren een onmisbare bijdrage aan de leefbaarheid en sociale samenhang in de dorpen. Hun betrokkenheid maakt veel culturele, sociale en erfgoedactiviteiten mogelijk.

Ook op het gebied van erfgoed is een stevige basis aanwezig. Monumenten, landschappen, verhalen, tradities, collecties en archeologische waarden dragen bij aan de herkenbaarheid van de gemeente. Veel inwoners en organisaties zetten zich actief in voor het behoud en het zichtbaar maken van dit erfgoed.

Tot slot is de samenwerking tussen culturele organisaties, erfgoedorganisaties, onderwijsinstellingen, maatschappelijke partners en overheden de afgelopen jaren verder versterkt. Hierdoor wordt beter gebruik gemaakt van kennis, expertise, netwerken en subsidiemogelijkheden.

Deze sterke basis vormt het vertrekpunt voor de keuzes die in de komende beleidsperiode worden gemaakt.

3.3 Welke ontwikkelingen vragen om nieuwe keuzes?

De analyse in hoofdstuk 2 laat zien dat we beschikken over een sterke culturele en maatschappelijke basis. Tegelijkertijd maken verschillende ontwikkelingen duidelijk dat deze basis niet vanzelfsprekend toekomstbestendig is. De komende jaren vragen daarom om bewuste keuzes in de manier waarop wij cultuur, Frysk en erfgoed ondersteunen en ontwikkelen.

De toenemende druk op vrijwilligers en bestuursleden vraagt om meer aandacht voor ondersteuning, samenwerking en het versterken van de organisatorische kracht van verenigingen en initiatieven. Het behoud van voorzieningen en activiteiten kan niet langer uitsluitend worden gebaseerd op de inzet van een steeds kleinere groep actieve inwoners.

Ook verandert de manier waarop inwoners deelnemen aan cultuur. Nieuwe generaties zoeken andere vormen van cultuurbeleving en maken daarbij steeds vaker gebruik van digitale mogelijkheden. Dit vraagt om een toegankelijk en eigentijds aanbod dat aansluit bij verschillende doelgroepen en leefwerelden.

Voor het Frysk ligt de opgave vooral in het versterken van het dagelijks gebruik en de zichtbaarheid van de taal. Hoewel de positie van het Frysk in Tytsjerksteradiel sterk is, vraagt het bereiken van jongeren en nieuwe generaties om vernieuwing in communicatie, educatie en cultuurparticipatie.

Binnen het erfgoedbeleid verschuift de aandacht steeds meer van uitsluitend behoud en bescherming naar betekenisgeving, participatie en beleefbaarheid. Erfgoed wordt niet alleen gewaardeerd vanwege de historische waarde, maar ook vanwege de bijdrage aan identiteit, gemeenschapsvorming, educatie en kwaliteit van de leefomgeving.

Daarnaast neemt de druk op beschikbare financiële middelen toe. Dit vraagt om een doelgerichte inzet van middelen, meer samenwerking tussen organisaties en een betere verbinding tussen subsidies, maatschappelijke opgaven en beoogde resultaten.

Deze ontwikkelingen maken duidelijk dat de opgave voor de komende jaren niet ligt in uitbreiding van voorzieningen of structuren, maar in het versterken, verbinden en toekomstbestendig maken van de bestaande culturele en maatschappelijke basis.

3.4 Lessen uit de subsidiestromen

De bestaande subsidieregelingen hebben de afgelopen jaren bijgedragen aan het behoud van belangrijke voorzieningen, organisaties en activiteiten op het gebied van cultuur, Frysk en erfgoed. Daarmee hebben zij een belangrijke rol gespeeld in het versterken van de culturele infrastructuur van de gemeente.

Tegelijkertijd zijn subsidieregelingen in de loop der jaren vanuit verschillende beleidsterreinen ontwikkeld. Hierdoor is een versnipperd stelsel ontstaan waarin niet altijd duidelijk zichtbaar is hoe middelen bijdragen aan de maatschappelijke doelen van de gemeente.

De ervaringen van de afgelopen jaren laten zien dat behoefte bestaat aan:

- meer samenhang tussen subsidieregelingen;
- een eenvoudiger aanvraagproces;
- meer ruimte voor samenwerking;
- een sterkere verbinding tussen subsidies en maatschappelijke effecten;
- meer aandacht voor initiatieven die bijdragen aan identiteit, mienskip en brede welvaart.

Deze inzichten vormen de basis voor de ontwikkeling van de integrale subsidieregeling Mienskip 2028, waarin cultuur, Frysk, erfgoed en sociale basis beter met elkaar worden verbonden.

3.5 Belangrijkste lessen

De terugblik laat zien dat we kunnen voortbouwen op een sterke culturele en maatschappelijke basis. Tegelijkertijd vragen maatschappelijke ontwikkelingen om nieuwe keuzes en een andere manier van ondersteunen, samenwerken en investeren.

De belangrijkste aandachtspunten voor de komende jaren zijn:

- de toenemende druk op vrijwilligers en bestuursleden;
- veranderende vormen van cultuurparticipatie;

- het versterken van de positie van het Frysk onder jonge generaties;
- het vergroten van de maatschappelijke betekenis van erfgoed, onder meer op het gebied van identiteit, educatie en participatie;
- de noodzaak om beschikbare middelen doelgericht en efficiënt in te zetten;
- het vereenvoudigen en beter op elkaar afstemmen van subsidieregelingen;
- het verder versterken van samenwerking tussen organisaties en initiatieven.

Deze ontwikkelingen vormen de aanleiding voor de strategische keuzes die in het volgende hoofdstuk worden uitgewerkt.

3.6 Conclusie

De terugblik laat zien dat we beschikken over een sterke basis van cultuur, Frysk en erfgoed. Deze basis wordt gevormd door een actief verenigingsleven, betrokken vrijwilligers, een sterke positie van het Frysk, waardevol erfgoed, culturele voorzieningen en een breed netwerk van maatschappelijke partners.

Tegelijkertijd vragen maatschappelijke ontwikkelingen om nieuwe keuzes. Vergrijzing, toenemende eenzaamheid, veranderende vormen van participatie, druk op vrijwilligers, digitalisering en financiële uitdagingen maken het noodzakelijk om de bestaande basis te versterken en toekomstbestendig te maken.

De opgave voor de periode 2027-2035 ligt daarom niet in het ontwikkelen van nieuwe structuren, maar in het versterken van wat aanwezig is. Dat vraagt om blijvende investeringen in cultuur, Frysk, erfgoed, vrijwilligerskracht, samenwerking en maatschappelijke betrokkenheid. Daarbij zetten we in op een doelgerichte inzet van middelen, meer samenhang tussen initiatieven en een sterkere verbinding tussen cultuur, taal, erfgoed en maatschappelijke opgaven.

Deze uitgangspunten vormen het vertrekpunt voor de strategische koers in het volgende hoofdstuk, waarin wordt uitgewerkt hoe cultuur, Frysk en erfgoed bijdragen aan sterke dorpen, een actieve mienskip, een zichtbare identiteit en een toekomstbestendig Tytsjerksteradiel.

Hoofdstuk 4 Strategische koers

4.1 Ambitie

Bouwe oan de identiteit fan moarn

Wij willen dat Tytsjerksteradiel in 2035 een gemeente is waarin inwoners zich verbonden voelen met hun dorp, hun omgeving en elkaar.

Een gemeente waarin cultuur, Frysk en erfgoed zichtbaar, toegankelijk en beleefbaar zijn voor iedereen en actief bijdragen aan sterke dorpen, maatschappelijke verbondenheid en een aantrekkelijke leefomgeving.

Wij bouwen voort op wat sterk is, maar bieden tegelijkertijd ruimte aan ontwikkeling. Identiteit is geen statisch gegeven. Zij ontstaat door de manier waarop inwoners samenleven, verhalen delen, taal gebruiken, verantwoordelijkheid nemen voor hun leefomgeving en gezamenlijk vormgeven aan de toekomst van hun dorp en gemeente.

Cultuur, Frysk en erfgoed zijn daarbij geen doel op zichzelf. Zij zijn middelen om ontmoeting, participatie, talentontwikkeling, gezondheid, leefbaarheid en brede welvaart te versterken.

4.2 Onze visie

Wij zien cultuur, Frysk en erfgoed als belangrijke bouwstenen van een sterke samenleving.

Cultuur brengt mensen samen, stimuleert creativiteit en biedt ruimte voor ontmoeting en persoonlijke ontwikkeling.

Het Frysk versterkt de verbondenheid met de regio en verbindt verleden, heden en toekomst. De taal vormt een zichtbaar onderdeel van het dagelijks leven en draagt bij aan gemeenschapsvorming en identiteit.

Erfgoed maakt de geschiedenis van onze gemeente zichtbaar. Het verbindt inwoners met hun omgeving en geeft betekenis aan dorpen, landschap en leefomgeving.

Wij zien erfgoed en duurzaamheid als opgaven die in samenhang moeten worden benaderd. Historische gebouwen, cultuurlandschappen en monumenten leveren een belangrijke bijdrage aan de kwaliteit van de leefomgeving. Door erfgoed zorgvuldig te behouden, te beheren en waar mogelijk te verduurzamen, zorgen we ervoor dat deze waarden ook voor toekomstige generaties behouden blijven.

Wij kiezen daarom voor een benadering waarin cultuur, Frysk en erfgoed bijdragen aan een sterke sociale basis, leefbare dorpen, participatie en inclusie, talentontwikkeling, gezondheid en welzijn, een aantrekkelijke leefomgeving, recreatie en toerisme en brede welvaart.

Kansengelijkheid en toegankelijkheid

Wij vinden het belangrijk dat alle inwoners kunnen deelnemen aan cultuur, het Frysk en erfgoed, ongeacht leeftijd, inkomen, opleidingsniveau, achtergrond of persoonlijke omstandigheden. Cultuur, taal en erfgoed zijn van waarde voor iedereen en dragen bij aan ontmoeting, ontwikkeling, gezondheid, zelfredzaamheid en verbondenheid.

Daarom zetten wij in op gelijke kansen om cultuur, het Frysk en erfgoed te beleven en te beoefenen. Hierbij besteden wij extra aandacht aan inwoners voor wie deelname minder vanzelfsprekend is, zoals mensen met een beperking, inwoners met een laag inkomen, mensen die zich eenzaam voelen, laaggeletterden en inwoners die minder actief deelnemen aan het maatschappelijke leven.

Wij stimuleren een toegankelijk en laagdrempelig aanbod, zowel fysiek als digitaal, en werken samen met maatschappelijke organisaties, onderwijs, welzijnsorganisaties en culturele partners om ook deze doelgroepen te bereiken. Op deze manier dragen cultuur, Frysk en erfgoed bij aan een inclusieve samenleving waarin iedereen kan meedoen en zich verbonden voelt met de gemeenschap.

4.3 Vijf maatschappelijke doelen

Doel 1 Sterke dorpen en een actieve mienskip

Waarom?

We kennen een sterke sociale basis waarin inwoners, verenigingen en vrijwilligers een belangrijke rol spelen. Tegelijkertijd nemen gevoelens van eenzaamheid toe en wordt het steeds moeilijker om voldoende vrijwilligers en bestuursleden te vinden. Dit vraagt om blijvende investeringen in ontmoeting, participatie en sociale verbondenheid.

Wat willen we bereiken?

Wij willen dat inwoners elkaar blijven ontmoeten, actief deelnemen aan het maatschappelijke leven en zich verbonden voelen met hun dorp en leefomgeving.

Wij zetten in op:

- de bibliotheek als ontmoetingsplek;
- amateurkunst en cultuurparticipatie;
- dorpsactiviteiten en evenementen;
- cultuur als middel voor welzijn en gezondheid;

- verbinding tussen generaties;
- laagdrempelige deelname aan cultuur en erfgoed;
- toegankelijk en laagdrempelige deelname aan cultuur, Frysk en erfgoed voor alle inwoners.

Resultaat in 2035

- inwoners voelen zich sterker verbonden met hun dorp;
- eenzaamheid neemt af;
- inwoners nemen actief deel aan cultuur, Frysk en erfgoed;
- dorpen beschikken over een sterke sociale en culturele basis.

Doel 2 Een herkenbaar en zichtbaar Tytsjerksteradiel

Waarom?

Tytsjerksteradiel heeft een eigen karakter dat zichtbaar is in de dorpen, het landschap van De Wâlden, het Frysk, culturele activiteiten, kunst en de betrokkenheid van inwoners. In een tijd waarin dorpen en regio's steeds meer met elkaar concurreren om inwoners, bezoekers en voorzieningen, is het belangrijk om deze eigen identiteit zichtbaar en herkenbaar te houden.

Een sterke identiteit draagt bij aan trots, verbondenheid en aantrekkelijkheid. Zij versterkt de leefbaarheid van dorpen en vergroot de herkenbaarheid van Tytsjerksteradiel als woon-, werk- en recreatiegemeente.

Wat willen we bereiken?

Wij willen dat inwoners en bezoekers Tytsjerksteradiel herkennen als een gemeente met een eigen gezicht, een sterke mienskip en een karakteristieke leefomgeving.

Wij zetten in op:

- kunst en culturele initiatieven die bijdragen aan de herkenbaarheid van dorpen;
- het zichtbaar maken van de kenmerken en kwaliteiten van Tytsjerksteradiel en De Wâlden;
- verbinding tussen cultuur, landschap, recreatie en toerisme;
- evenementen en activiteiten die de identiteit van de gemeente zichtbaar maken;
- het versterken van trots, betrokkenheid en ambassadeurschap van inwoners;
- het benutten van cultuur en identiteit bij gebiedsontwikkeling en promotie van de gemeente;

- het ontwikkelen van initiatieven waarin erfgoed, landschap, het Frysk en lokale verhalen met elkaar worden verbonden;
- het versterken van cultuurhistorische routes, erfgoedlocaties en verhaallijnen die bijdragen aan de beleefbaarheid van Tytsjerksteradiel voor inwoners en bezoekers.

Resultaat in 2035

- inwoners voelen zich verbonden met de identiteit van hun dorp en gemeente;
- de identiteit van Tytsjerksteradiel is zichtbaar in dorpen, landschap en openbare ruimte;
- cultuur en het Frysk dragen bij aan de herkenbaarheid van de gemeente;
- bezoekers ervaren Tytsjerksteradiel als een unieke en herkenbare gemeente.

Doel 3 Levend Frysk

Waarom?

Het Frysk heeft een sterke positie binnen onze gemeente, maar maatschappelijke ontwikkelingen vragen om nieuwe manieren om het gebruik en de zichtbaarheid van de taal te versterken. Vooral jongeren groeien op in een meertalige en digitale omgeving.

Wat willen we bereiken?

Wij willen dat het Frysk een vanzelfsprekend onderdeel blijft van het dagelijks leven, de cultuur, het onderwijs en de gemeentelijke dienstverlening.

Jongeren als dragers van de toekomst

Jongeren spelen een belangrijke rol bij het levend houden van cultuur, het Frysk en erfgoed. Om deze kwaliteiten door te geven aan volgende generaties is het belangrijk dat jongeren zich herkennen in de activiteiten, verhalen en tradities van hun omgeving.

Daarom stimuleren wij eigentijdse en innovatieve vormen van cultuur- en taalbeleving die aansluiten bij de leefwereld van jongeren. Wij betrekken jongeren actief bij de ontwikkeling van activiteiten en geven ruimte aan initiatieven waarin zij zelf mede vormgeven aan cultuur, taal en identiteit.

Wij zetten in op:

- zichtbaarheid van het Frysk in de openbare ruimte;
- gebruik van het Frysk binnen cultuuractiviteiten;
- samenwerking met onderwijs;

- digitale en innovatieve toepassingen;
- jongerenparticipatie;
- tweetalige dienstverlening.

Resultaat in 2035

- het Frysk wordt breed gebruikt in het dagelijks leven;
- jongeren blijven actief betrokken bij de taal;
- de zichtbaarheid van het Frysk neemt toe;
- het Frysk blijft een levende bouwsteen van de identiteit van Tytsjerksteradiel

Doel 4 Een toekomstbestendig cultureel ecosysteem

Waarom?

Het culturele ecosysteem van Tytsjerksteradiel bestaat uit inwoners, vrijwilligers, verenigingen, bibliotheek, culturele instellingen, erfgoedorganisaties en onderwijs. Deze infrastructuur vormt het fundament onder cultuur, Frysk en erfgoed, maar staat onder druk door vergrijzing en afnemende vrijwilligerscapaciteit.

Wat willen we bereiken?

Wij willen een sterk netwerk waarin organisaties samenwerken, vrijwilligers worden ondersteund en middelen doelgericht worden ingezet.

Cultuureducatie als basis voor cultuurdeelname

Cultuureducatie vormt een belangrijke basis voor een leven lang deelnemen aan cultuur. Door kinderen en jongeren al op jonge leeftijd kennis te laten maken met kunst, cultuur, erfgoed en het Frysk, wordt niet alleen hun creativiteit gestimuleerd, maar ook hun betrokkenheid bij de samenleving en de identiteit van Tytsjerksteradiel versterkt.

Wij vinden het belangrijk dat alle kinderen en jongeren gelijke kansen hebben om cultuur te beleven en hun talenten te ontwikkelen. Daarom stimuleren wij samenwerking tussen onderwijs, culturele organisaties, erfgoedpartners en de bibliotheek, zodat cultuureducatie toegankelijk en toekomstbestendig blijft.

Wij zetten in op:

- ondersteuning van vrijwilligers en verenigingen;
- versterking van bestuurskracht;

- samenwerking tussen organisaties;
- kennisdeling en innovatie;
- een integrale subsidieregeling Mienskip 2028;
- ondersteuning van museale collecties en archieven;
- erfgoededucatie en overdracht van lokale verhalen;
- versterken van erfgoedvrijwilligers en erfgoedgemeenschappen.
- benutten van externe subsidie- en financieringsmogelijkheden.

Resultaat in 2035

- vitale verenigingen en organisaties;
- meer samenwerking binnen het culturele ecosysteem;
- een sterke culturele infrastructuur;
- effectieve inzet van beschikbare middelen.

Doel 5 Erfgoed als verbinding tussen cultuur, samenleving en leefomgeving

Waarom?

Erfgoed verbindt verleden, heden en toekomst. Het vertelt het verhaal van Tytsjerksteradiel en geeft betekenis aan de dorpen, het landschap en de mienskip. Erfgoed draagt bij aan de identiteit van inwoners, versterkt de verbondenheid met de omgeving en maakt zichtbaar wat Tytsjerksteradiel uniek maakt.

Wij verstaan onder erfgoed zowel materieel erfgoed, zoals monumenten, historische gebouwen, archeologische waarden, landschappen en cultuurhistorische structuren, als immaterieel erfgoed, waaronder verhalen, tradities, herinneringserfgoed, archieven, collecties, ambachten en de Friese taal. Samen vormen zij het cultureel geheugen van onze gemeente en leveren zij een bijdrage aan identiteit, leefbaarheid, educatie, gemeenschapsvorming en brede welvaart.

Erfgoed heeft binnen de gemeente een bijzondere positie, omdat het zowel een maatschappelijke als een ruimtelijke waarde vertegenwoordigt. Het verbindt inwoners met hun geschiedenis en omgeving, maar draagt ook bij aan de kwaliteit, herkenbaarheid en aantrekkelijkheid van de fysieke leefomgeving.

Met de invoering van de Omgevingswet heeft erfgoed een nadrukkelijke plaats gekregen binnen de fysieke leefomgeving. Tegelijkertijd zien wij erfgoed als meer dan een ruimtelijke kwaliteit alleen. Erfgoed is ook een bron van ontmoeting, betrokkenheid, kennisoverdracht en identiteit. Daarom benaderen wij erfgoed vanuit de samenhang

tussen cultuur, samenleving en leefomgeving. Op die manier zorgen wij ervoor dat erfgoed niet alleen wordt beschermd, maar ook beleefd, benut en doorgegeven aan toekomstige generaties.

Wat willen we bereiken?

Wij willen cultuurhistorische waarden duurzaam behouden, beschermen en benutten, zodat zij ook in de toekomst bijdragen aan een aantrekkelijke, herkenbare en kwalitatief hoogwaardige leefomgeving. Erfgoed moet niet alleen worden beschermd, maar ook duurzaam worden beheerd, gebruikt en meegenomen in ruimtelijke ontwikkelingen, zodat cultuurhistorische waarden behouden blijven voor toekomstige generaties.

Daarbij besteden wij aandacht aan zowel materieel als immaterieel erfgoed en versterken wij de verbinding tussen erfgoed, cultuur, onderwijs en leefomgeving.

Wij zetten in op:

- behoud, bescherming en duurzame instandhouding van monumenten en cultuurhistorische waarden;
- behoud en versterking van cultuurhistorische kwaliteiten van dorpen en landschap;
- aandacht voor archeologie, historische structuren en waardevolle ensembles;
- het meenemen van erfgoedwaarden in ruimtelijke ontwikkelingen en gebiedsprocessen;
- verduurzaming en toekomstbestendig gebruik van erfgoed;
- ondersteuning van monumenteigenaren en erfgoedorganisaties;
- behoud en toegankelijkheid van erfgoedcollecties, archieven en museale objecten;
- specifieke aandacht voor staten als bijzondere erfgoedelementen binnen de gemeente.

Resultaat in 2035

- cultuurhistorische waarden zijn duurzaam behouden voor toekomstige generaties;
- erfgoed wordt vroegtijdig betrokken bij ruimtelijke ontwikkelingen;
- monumenten, landschappen en cultuurhistorische structuren dragen bij aan de kwaliteit van de leefomgeving;
- erfgoedorganisaties en eigenaren werken samen aan behoud en toekomstbestendig gebruik van erfgoed;
- de cultuurhistorische kwaliteit van Tytsjerksteradiel is zichtbaar en geborgd binnen de fysieke leefomgeving.

4.4 Onze uitvoeringsstrategie

Om de maatschappelijke doelen van deze Visie te realiseren werken wij vanuit drie samenhangende strategische pijlers: **Ontmoeten, Ondersteunen en Ontwikkelen**. Deze pijlers vormen het kader voor uitvoering, samenwerking, subsidieverlening en monitoring. Zij geven richting aan de keuzes die wij de komende jaren maken en verbinden cultuur, Frysk en erfgoed met de maatschappelijke opgaven van Tytsjerksteradiel.

1. Ontmoeten

Cultuur, Frysk en erfgoed brengen mensen samen. Zij creëren ruimte voor ontmoeting, versterken de sociale samenhang en vergroten de betrokkenheid bij dorp en leefomgeving.

Wij stimuleren activiteiten en voorzieningen die inwoners met elkaar verbinden en bijdragen aan een sterke mienskip, leefbare dorpen en een inclusieve samenleving.

Maatschappelijk effect

Inwoners ontmoeten elkaar, voelen zich verbonden met hun omgeving en nemen actief deel aan het maatschappelijke leven.

2. Ondersteunen

Vrijwilligers, verenigingen, culturele organisaties, erfgoedgemeenschappen en maatschappelijke partners vormen het fundament van het culturele leven in Tytsjerksteradiel.

Wij versterken deze basis door samenwerking te stimuleren, kennis te delen, initiatieven te faciliteren en beschikbare middelen doelgericht in te zetten.

Maatschappelijk effect

Een sterk en toekomstbestendig cultureel ecosysteem waarin inwoners en organisaties gezamenlijk verantwoordelijkheid nemen voor cultuur, Frysk en erfgoed.

3. Ontwikkelen

Cultuur, Frysk en erfgoed moeten ook voor toekomstige generaties betekenisvol blijven. Daarom investeren wij in ontwikkeling, vernieuwing en het doorgeven van kennis, verhalen, tradities en taal.

Wij stimuleren educatie, talentontwikkeling, innovatie en actieve betrokkenheid van inwoners bij het behouden, zichtbaar maken en verder ontwikkelen van de identiteit van Tytsjerksteradiel. Daarbij sluiten wij aan bij de uitgangspunten van het Verdrag van Faro, waarin inwoners centraal staan als dragers van erfgoed.

Maatschappelijk effect

Cultuur, Frysk en erfgoed blijven zichtbaar, relevant en toekomstbestendig en worden doorgegeven aan volgende generaties.

Relatie tussen maatschappelijke opgaven en de strategische pijlers

Maatschappelijke opgave	Ontmoeten	Ondersteunen	Ontwikkelen
Sterke dorpen en een betrokken mienskip	●	●	
Identiteit zichtbaar houden	●		●
Toekomstbestendig cultureel ecosysteem		●	●
Het Frysk levend houden	●	●	●
Erfgoed benutten voor de toekomst	●		●
Slim samenwerken en doelgericht investeren		●	●

Toelichting

- **Ontmoeten** draagt bij aan sociale cohesie, verbondenheid, participatie en een sterke mienskip.
- **Ondersteunen** versterkt vrijwilligers, verenigingen, organisaties en netwerken die cultuur, Frysk en erfgoed mogelijk maken.
- **Ontwikkelen** investeert in talent, educatie, innovatie en het doorgeven van kennis, Frysk, cultuur en erfgoed aan volgende generaties.

4.5 Onze ambitie voor 2035

In 2035:

- kunnen inwoners gedurende hun hele leven deelnemen aan cultuur, Frysk en erfgoed;
- beschikken dorpen over een sterke sociale en culturele basis;
- is het Frysk zichtbaar en levend aanwezig;
- wordt erfgoed beschermd, beleefd en benut;
- dragen cultuur, taal en erfgoed aantoonbaar bij aan participatie, leefbaarheid en brede welvaart;
- zijn de verhalen, geschiedenis en identiteit van Tytsjerksteradiel zichtbaar voor inwoners en bezoekers;
- werken inwoners, organisaties en overheid samen aan een herkenbare en toekomstbestendige gemeente.

4.6 Sturen op maatschappelijke resultaten

Met deze Visie kiezen wij ervoor om niet alleen te sturen op activiteiten, maar vooral op de maatschappelijke effecten die wij samen met inwoners, organisaties en partners willen bereiken.

De voortgang van de beleidsdoelen wordt gevolgd aan de hand van een beperkt aantal strategische indicatoren die inzicht geven in de ontwikkeling van onder meer participatie en vrijwilligersinzet, sociale verbondenheid en leefbaarheid, cultuurdeelname en waardering van het cultureel aanbod, het gebruik en de zichtbaarheid van het Frysk, betrokkenheid van jongeren, samenwerking binnen het culturele ecosysteem, de maatschappelijke opbrengsten van subsidies en de betekenis van erfgoed voor de leefomgeving.

De nadere uitwerking van de indicatoren, nulmetingen, streefwaarden en monitoringsafspraken is opgenomen in hoofdstuk 6 en het monitoringskader in bijlage 3.

Door middel van jaarlijkse monitoring, periodieke evaluatie en de Planning & Control-cyclus volgen wij de voortgang van de beleidsdoelen en kunnen wij waar nodig bijsturen.

Hoofdstuk 5 De rol van de gemeente

5.1 Samen werken aan de identiteit van morgen

De ambitie *Bouwe oan de identiteit fan moarn* kan alleen worden gerealiseerd door samenwerking tussen inwoners, vrijwilligers, verenigingen, culturele organisaties, erfgoedgemeenschappen, onderwijs, ondernemers en overheden. De identiteit van Tytsjerksteradiel ontstaat niet vanuit het gemeentehuis, maar in de dorpen, verenigingen, scholen, culturele activiteiten en dagelijkse betrokkenheid van inwoners bij hun leefomgeving.

Wij vervullen daarbij een ondersteunende en richtinggevende rol. Wij zijn niet de uitvoerder van alle activiteiten, maar zorgen voor duidelijke kaders, verbinden partijen en maken initiatieven vanuit de samenleving mogelijk.

Vanuit deze visie hanteren wij drie gemeentelijke kernrollen:

1. Kaderstellen
2. Verbinden
3. Mogelijk maken

Deze rollen sluiten aan bij de gemeentelijke visie Versterken Sociale Basis en vormen het uitgangspunt voor de uitvoering van deze Visie.

5.2 Kaderstellen

De gemeenteraad bepaalt de maatschappelijke doelen en stelt de financiële kaders vast. Het college draagt zorg voor de uitvoering binnen deze kaders.

Als kadersteller zorgt de gemeente voor duidelijke beleidsdoelen, bestuurlijke prioriteiten, heldere subsidieregels, samenhang tussen beleidsterreinen en monitoring en verantwoording.

We sturen daarbij niet primair op activiteiten, maar op maatschappelijke resultaten. Het gaat niet alleen om wat er wordt georganiseerd, maar vooral om de bijdrage aan leefbaarheid, participatie, identiteit en brede welvaart.

Onze verantwoordelijkheid

Wij zorgen voor een duidelijke koers en een transparante afweging van prioriteiten en middelen.

5.3 Verbinden

Veel maatschappelijke opgaven kunnen alleen worden gerealiseerd door samenwerking. Daarom brengt de gemeente inwoners, verenigingen, culturele instellingen, erfgoedorganisaties, onderwijs, ondernemers en andere overheden met elkaar in contact.

Wij stimuleren kennisdeling, samenwerking tussen organisaties, regionale en provinciale samenwerking, verbinding tussen cultuur, Frysk, erfgoed en andere beleidsterreinen en nieuwe netwerken en initiatieven.

Door partijen met elkaar te verbinden ontstaat meer slagkracht. Samenwerking vergroot de maatschappelijke impact van cultuur, Frysk en erfgoed en versterkt de leefbaarheid van dorpen.

Daarbij zoeken wij actief aansluiting bij regionale samenwerkingsverbanden binnen Noordoost Fryslân op het gebied van recreatie, toerisme, cultuur en erfgoed. Door gezamenlijk op te trekken bij promotie, productontwikkeling en kennisdeling kunnen cultuurhistorische kwaliteiten beter zichtbaar worden gemaakt en wordt de regionale aantrekkingskracht versterkt.

Onze verantwoordelijkheid

Wij zoeken actief verbinding tussen mensen, organisaties en beleidsvelden.

5.4 Mogelijk maken

De kracht van Tytsjerksteradiel ligt in de mienskip. Veel initiatieven ontstaan vanuit inwoners, vrijwilligers en organisaties zelf.

De gemeente ondersteunt deze initiatieven door:

- subsidies beschikbaar te stellen;
- advies en ondersteuning te bieden;
- kennis te delen;
- mee te denken over nieuwe ontwikkelingen;
- ondersteuning te bieden bij externe financiering;
- ruimte te creëren voor experimenten en innovatie.

Een belangrijk instrument hierbij is de integrale subsidieregeling Mienskip 2028, waarmee initiatieven worden ondersteund die bijdragen aan de maatschappelijke doelen van dit beleidskader.

Onze verantwoordelijkheid

Wij creëren voorwaarden waardoor inwoners en organisaties hun initiatieven kunnen ontwikkelen en uitvoeren.

5.5 Samenwerkingspartners

De uitvoering van deze Visie is een gezamenlijke verantwoordelijkheid.

Wij werken onder meer samen met inwoners en dorpsbelangen, vrijwilligersorganisaties, culturele instellingen, bibliotheekorganisatie, onderwijsinstellingen, erfgoedorganisaties, welzijnsorganisaties, recreatie- en toerismepartners, ondernemers, provincie Fryslân en landelijke en regionale partners.

Iedere partner brengt eigen kennis, ervaring en netwerken mee. Door deze kwaliteiten te verbinden ontstaat een sterk cultureel en maatschappelijk ecosysteem waarin partijen elkaar versterken.

Bij de uitvoering van dit beleidskader worden inwoners, stakeholders en maatschappelijke partners actief betrokken bij de ontwikkeling, uitvoering en evaluatie van activiteiten en uitvoeringsprogramma's.

5.6 Rolverdeling

Partner	Hoofdverantwoordelijkheid
Gemeenteraad	Vaststellen van beleid, doelen en budgetten
College van B&W	Bestuurlijke uitvoering en verantwoording
Gemeentelijke organisatie	Uitvoering, ondersteuning, monitoring en advisering
Inwoners en vrijwilligers	Initiatief nemen en deelnemen
Verenigingen en organisaties	Ontwikkelen en uitvoeren van activiteiten
Onderwijs en maatschappelijke partners	Educatie, participatie en samenwerking
Provincie en Rijk	Wetgeving, subsidiëring en samenwerking

Hoofdstuk 6 Uitvoering, financiën en monitoring

6.1 Uitvoeringsprogramma

Dit beleidskader beschrijft de strategische koers voor cultuur, Frysk en erfgoed in de periode 2027-2035. Dit beleidskader geeft richting aan de maatschappelijke doelen die wij willen bereiken, maar bevat geen gedetailleerd activiteitenprogramma.

De uitvoering vindt plaats via meerjarige en jaarlijkse uitvoeringsprogramma's. Hiermee ontstaat ruimte om in te spelen op maatschappelijke ontwikkelingen, nieuwe initiatieven en veranderende behoeften van inwoners en organisaties.

Het uitvoeringsprogramma wordt ontwikkeld in samenhang met het uitvoeringsprogramma Versterken Sociale Basis en de beleids- en uitvoeringsagenda Sport en Gezondheid. Deze integrale werkwijze sluit aan bij de gezamenlijke maatschappelijke opgaven binnen het sociaal domein. Cultuur, Frysk en erfgoed leveren, net als sport en welzijn, een belangrijke bijdrage aan ontmoeting, participatie, talentontwikkeling, gezondheid en het welzijn van inwoners. Door bij de uitwerking van activiteiten en projecten actief de samenwerking te zoeken tussen deze beleidsterreinen, worden kansen benut om maatschappelijke effecten te versterken en middelen zo effectief mogelijk in te zetten.

Waar relevant wordt bij de uitvoering ook aansluiting gezocht bij het Uitvoeringsprogramma Recreatie & Toerisme 2021-2030.

De gemeenteraad stelt met dit beleidskader de koers vast. Het college vertaalt deze koers naar concrete activiteiten, projecten en samenwerkingsafspraken.

Daarbij staat steeds de maatschappelijke bijdrage van cultuur, Frysk en erfgoed centraal. Wij sturen niet alleen op activiteiten, maar vooral op de vraag:

"Welke maatschappelijke resultaten bereiken we voor inwoners van Tytsjerksteradiel?"

6.2 Uitvoeringsprincipes

Bij de uitvoering van dit beleidskader hanteren wij vijf uitgangspunten.

1. Maatschappelijke effecten staan centraal

Activiteiten zijn geen doel op zichzelf.

Wij investeren in activiteiten die bijdragen aan ontmoeting, leefbaarheid, participatie, identiteit, brede welvaart en een sterke sociale basis.

2. De drie pijlers vormen het uitvoeringskader

Alle activiteiten dragen bij aan één of meer van de strategische pijlers:

- Ontmoeten;
- Ondersteunen;
- Ontwikkelen.

Hierdoor ontstaat samenhang tussen beleid, subsidieverlening en uitvoering.

3. Samenwerking is de norm

Cultuur, Frysk en erfgoed zijn een gezamenlijke verantwoordelijkheid van inwoners, verenigingen, organisaties en overheden.

Wij stimuleren daarom samenwerking en kennisdeling.

4. Ruimte voor initiatief

Nieuwe ideeën en initiatieven vanuit de mienskip krijgen ruimte.

De gemeente faciliteert en ondersteunt waar mogelijk.

5. Sturen op resultaten

De Planning & Control-cyclus vormt het belangrijkste sturingsinstrument voor monitoring, evaluatie en verantwoording.

6.3 Uitvoeringsinstrumenten

Voor de uitvoering van dit beleidskader zetten wij verschillende instrumenten in.

Structurele voorzieningen

Wij blijven investeren in voorzieningen die een belangrijke maatschappelijke functie vervullen, waaronder bibliotheekvoorzieningen, cultuureducatie, culturele instellingen, erfgoedvoorzieningen en ondersteuning van het Frysk.

Deze voorzieningen vormen de basis van de culturele infrastructuur binnen Tytsjerksteradiel.

Projecten en initiatieven

Naast structurele voorzieningen ondersteunen wij projecten die bijdragen aan de doelen van dit beleidskader.

De focus ligt daarbij op ontmoeting, cultuurparticipatie, jongeren, erfgoedbeleving, taalontwikkeling, leefbaarheid en innovatie.

Samenwerking en externe financiering

Wij benutten actief provinciale, landelijke en Europese subsidiemogelijkheden.

Daarbij zoeken wij samenwerking met onder andere provincie Fryslân, onderwijsinstellingen, culturele organisaties, erfgoedorganisaties, maatschappelijke partners en recreatie- en toeristische organisaties.

6.4 Mienskip 2028

Eén integrale subsidieregeling

Om de maatschappelijke doelen van dit beleidskader te ondersteunen ontwikkelen we de integrale subsidieregeling Mienskip 2028.

Met deze regeling worden bestaande subsidiestromen waar mogelijk samengebracht in één overzichtelijk kader.

Hierdoor ontstaat:

- meer eenvoud voor inwoners en organisaties;
- minder administratieve lasten;
- meer samenhang tussen beleidsvelden;
- betere aansluiting op maatschappelijke doelen.

Beoordelingskader

Initiatieven worden niet uitsluitend beoordeeld op de activiteit zelf, maar vooral op de maatschappelijke bijdrage.

Daarbij kijken wij naar de bijdrage aan:

- ontmoeting;
- participatie;
- leefbaarheid;
- identiteit;
- cultuurbeoefening;

- Frysk;
- erfgoed;
- vrijwilligerskracht;
- maatschappelijke betrokkenheid.

Mienskip 2028 vormt daarmee niet alleen een financieel instrument, maar ook een belangrijk sturingsinstrument voor de uitvoering van dit beleidskader.

6.5 Financiële uitgangspunten

De uitvoering van dit beleidskader vindt plaats binnen de door de gemeenteraad vastgestelde financiële kaders.

Daarbij hanteren wij de volgende uitgangspunten:

Wettelijke taken hebben prioriteit

Verplichtingen op basis van wet- en regelgeving worden altijd uitgevoerd.

Basisvoorzieningen blijven op orde

Bibliotheekwerk, cultuur, Frysk en erfgoedvoorzieningen vormen de basis van het beleid en behouden prioriteit.

Nieuwe ambities vragen dekking

Nieuwe ontwikkelingen worden alleen uitgevoerd wanneer hiervoor financiële dekking beschikbaar is.

Externe middelen worden actief benut

Waar mogelijk maken wij gebruik van provinciale, landelijke en Europese subsidieregelingen.

Jaarlijks wordt via de begroting en de Planning & Control-cyclus inzicht gegeven in beschikbare middelen, gerealiseerde uitgaven, externe bijdragen en financiële risico's.

6.6 Monitoring en verantwoording

Wij volgen jaarlijks de voortgang van dit beleidskader.

Daarbij kijken wij niet alleen naar uitgevoerde activiteiten, maar vooral naar maatschappelijke resultaten.

Voor de monitoring sluiten wij aan bij bestaande gegevensbronnen zoals:

- Gezondheidsmonitor Fryslân;
- CBS;
- provinciale monitoren;
- gemeentelijke monitoren;
- Planning & Control-cyclus.

6.7 Strategische indicatoren

Om te beoordelen of de maatschappelijke doelen van dit beleidskader worden gerealiseerd, monitoren wij de ontwikkeling van een beperkt aantal strategische indicatoren. Deze indicatoren geven inzicht in de maatschappelijke effecten van het beleid op het gebied van participatie, leefbaarheid, cultuur, Frysk, erfgoed en samenwerking.

We kiezen ervoor om te sturen op maatschappelijke ontwikkelingen op de langere termijn. De indicatoren zijn daarom geen doel op zichzelf, maar een hulpmiddel om inzicht te krijgen in de effecten van het beleid en om waar nodig bij te sturen.

Nulmetingen en streefwaarden

De nulmetingen worden vastgesteld bij de start van de uitvoeringsperiode op basis van de meest actuele beschikbare gegevens uit landelijke, provinciale en gemeentelijke monitoren. De opgenomen streefwaarden zijn bestuurlijke ambities en geen voorspellingen. Zij geven richting aan de gewenste ontwikkeling in de periode 2027-2035.

Omdat maatschappelijke ontwikkelingen worden beïnvloed door verschillende factoren waarop we slechts gedeeltelijk invloed heeft, worden de indicatoren altijd in samenhang beoordeeld. Indien nieuwe inzichten of gewijzigde omstandigheden daar aanleiding toe geven, kunnen nulmetingen, streefwaarden en monitoringsafspraken tussentijds worden geactualiseerd.

Maatschappelijk doel	Thema	Indicator	Ambitie 2035
Sterke dorpen en een actieve mienskip	Mienskip	Inwoners die vrijwilligerswerk verrichten	behouden en waar mogelijk versterken van de vrijwilligersinzet
Sterke dorpen en een actieve mienskip	Mienskip	Inwoners die zich verbonden voelen met dorp of omgeving	aantoonbare versterking van verbondenheid en sociale samenhang
Sterke dorpen en een actieve mienskip	Mienskip	Inwoners die zich matig of ernstig eenzaam voelen	daling ten opzichte van de nulmeting
Sterke dorpen en een actieve mienskip	Cultuur	Deelname aan culturele activiteiten	toenemende deelname aan cultuur en erfgoedactiviteiten
Een herkenbaar en zichtbaar Tytsjerksteradiel	Identiteit	Inwoners die trots zijn op de identiteit van Tytsjerksteradiel	versterking van trots en herkenning van de gemeentelijke identiteit
Een herkenbaar en zichtbaar Tytsjerksteradiel	Erfgoed en identiteit	Inwoners die erfgoed ervaren als belangrijk onderdeel van de identiteit van Tytsjerksteradiel	toenemende waardering van erfgoed als identiteitsdrager
Een herkenbaar en zichtbaar Tytsjerksteradiel	Erfgoedbeleving	Bezoekers aan erfgoedlocaties	groei van de belangstelling voor en deelname aan erfgoedbeleving
Een levend Frysk	Frysk	Gebruik van het Frysk in het dagelijks leven	behoud van het huidige gebruiksniveau
Een levend Frysk	Frysk	Inwoners die het Frysk als belangrijk onderdeel van hun identiteit ervaren	versterking van waardering en zichtbaarheid van het Frysk
Een levend Frysk	Jeugd	Jongeren die deelnemen aan Frysk-gerelateerde activiteiten	groei van deelname door jongeren
Een toekomstbestendig	Cultuur	Waardering van het culturele aanbod	behoud en versterking van waardering voor

cultureel ecosysteem			het culturele aanbod
Een toekomstbestendig cultureel ecosysteem	Samenwerking	Samenwerkingsprojecten tussen organisaties	groei van samenwerking binnen het culturele ecosysteem
Een toekomstbestendig cultureel ecosysteem	Subsidies	Subsidiebudget gekoppeld aan beleidsdoelen	vergroting van de maatschappelijke doelmatigheid van subsidies
Een toekomstbestendig cultureel ecosysteem	Samenwerking	Samenwerkingsprojecten tussen cultuur-, erfgoed-, recreatie- en toeristische partners	groei van samenwerking tussen culturele, erfgoed- en recreatieve partners
Erfgoed als kwaliteit van de leefomgeving	Erfgoed	Erfgoedprojecten met actieve inwonersparticipatie	groei van erfgoedparticipatie en betrokkenheid van inwoners
Erfgoed als kwaliteit van de leefomgeving	Erfgoedkwaliteit	monumenten in goede staat van onderhoud	behoud of verbetering
Erfgoed als kwaliteit van de leefomgeving	Educatie	Deelname erfgoededucatie	groei van deelname aan erfgoededucatie

Bij de tussenevaluatie in 2031 en de eindevaluatie in 2035 worden de resultaten beoordeeld in relatie tot de maatschappelijke ontwikkelingen binnen de gemeente. Daarbij wordt niet alleen gekeken naar de cijfers zelf, maar ook naar de onderliggende ontwikkelingen, ervaringen van inwoners, organisaties en samenwerkingspartners.

6.8 Evaluatie en bijsturing

De beleidsperiode loopt van 2027 tot en met 2035.

Om tijdig bij te kunnen sturen vindt:

- in 2031 een tussenevaluatie plaats;
- in 2035 een eindevaluatie plaats.

Hierbij beoordelen wij:

- de voortgang van de maatschappelijke doelen;

- de werking van Mienskip 2028;
- de ontwikkeling van cultuur, Frysk en erfgoed;
- de maatschappelijke effecten van de gemeentelijke inzet.

Op basis van deze evaluaties kan de gemeenteraad besluiten de uitvoering of beleidsdoelen bij te stellen.

Bijlage 1 Begrippenlijst

Brede welvaart

De mate waarin inwoners nu en in de toekomst prettig kunnen leven. Hierbij spelen niet alleen economische factoren een rol, maar ook gezondheid, leefomgeving, sociale relaties, cultuur, erfgoed en kansen voor toekomstige generaties.

Cultureel ecosysteem

Het samenhangende geheel van inwoners, vrijwilligers, verenigingen, culturele organisaties, erfgoedorganisaties, onderwijs, bibliotheek, ondernemers en overheden die gezamenlijk bijdragen aan cultuur, Frysk en erfgoed in Tytsjerksteradiel.

Cultuur

Het geheel van activiteiten, uitingen, tradities, kunstvormen en culturele praktijken waarmee inwoners betekenis geven aan zichzelf, hun omgeving en de samenleving.

Erfgoed

Erfgoed omvat de materiële en immateriële sporen uit het verleden die betekenis hebben voor huidige en toekomstige generaties, zoals monumenten, archeologische waarden, historische landschappen, cultuurhistorische structuren, staten, collecties, archieven, kunstwerken, verhalen, tradities, ambachten, gebruiken en de Friese taal.

Frysk

De Friese taal als onderdeel van de identiteit, cultuur en maatschappelijke samenhang van Tytsjerksteradiel.

Sociale basis

Het geheel van inwoners, netwerken, verenigingen, vrijwilligers, voorzieningen en organisaties dat bijdraagt aan ontmoeting, ondersteuning, participatie en leefbaarheid.

Mienskip

De gemeenschap van inwoners die gezamenlijk verantwoordelijkheid nemen voor hun leefomgeving, cultuur, taal, sociale samenhang en erfgoed.

Mienskip 2028

De integrale subsidieregeling van de gemeente waarmee initiatieven worden ondersteund die bijdragen aan de maatschappelijke doelen van deze Visie.

Bijlage 2 Wettelijk en beleidsmatig kader

Dit beleidskader sluit aan bij Europese, landelijke, provinciale en gemeentelijke beleidskaders. De gemeente vertaalt deze kaders naar de lokale situatie van Tytsjerksteradiel.

Beleidskader	Vertaling in Tytsjerksteradiel
Bestuurlijke afspraken Cultuurbeoefening 2025–2028	Een leven lang cultuur en erfgoed beoefenen
Omgevingswet	Erfgoed als onderdeel van de leefomgeving
Erfgoedwet	Bescherming en benutting van erfgoed
Wet stelsel openbare bibliotheekvoorzieningen	Toegankelijke bibliotheekvoorzieningen
Visie Versterking Sociale Basis	Ontmoeten, Ondersteunen en Ontwikkelen
Verdrag van Faro	Actieve betrokkenheid van inwoners bij erfgoed
UNESCO-Verdrag immaterieel erfgoed	Bescherming en overdracht van taal, tradities, verhalen en gebruiken
Wet gebruik Friese taal	Borging van het Frysk binnen gemeentelijke taken
Bestjoersôfspraak Fryske Taal en Kultuer (BFTK)	Versterken van de positie van het Frysk
Gezondheidsbeleid / GALA	Ontmoeting, welzijn, preventie en mentale gezondheid

Relatie met andere gemeentelijke beleidsvelden

Cultuur, Frysk en erfgoed dragen bij aan:

- sociale basis;
- welzijn;
- gezondheid;
- onderwijs;
- jeugd;
- participatie;
- recreatie en toerisme;
- leefomgeving;
- brede welvaart.

Bijlage 3 Monitoringskader 2027-2035

Doel

Deze bijlage beschrijft op welke wijze de voortgang van dit beleidskader wordt gevolgd.

Uitgangspunt is dat gestuurd wordt op maatschappelijke effecten en niet uitsluitend op activiteiten.

Strategische indicatoren

Thema	Indicator	Streefwaarde 2035
Mienskip	Vrijwilligerswerk	minimaal 45%
Mienskip	Verbondenheid met dorp of omgeving	minimaal 75%
Mienskip	Eenzaamheid	lager dan 2027
Cultuur	Waardering cultureel aanbod	minimaal 80%
Frysk	Gebruik Frysk in dagelijks leven	minimaal 85%
Jeugd	Deelname jongeren	+25%
Samenwerking	Samenwerkingsprojecten	+20%
Subsidies	Middelen gekoppeld aan beleidsdoelen	minimaal 90%

De streefwaarden zijn bepaald op basis van beschikbare landelijke, provinciale en gemeentelijke monitorgegevens, waaronder het CBS, de Burgerpeiling Waarstaatjegemeente, de GGD Gezondheidsmonitor Fryslân, onderzoeken van het Fries Sociaal Planbureau en gemeentelijke monitoringsgegevens. Waar geen eenduidige norm beschikbaar is, zijn ambitieuze maar realistische groeidoelstellingen vastgesteld ten opzichte van de nulmeting in 2027. De streefwaarden kunnen bij de tussenevaluatie in 2031 worden herijkt op basis van nieuwe inzichten en maatschappelijke ontwikkelingen.

Evaluatiemomenten

Jaarlijks - Monitoring via:

- Planning- en Controlcyclus;
- voortgangsrapportages;
- subsidieverantwoording;
- beschikbare monitorgegevens.

2031 - Tussenevaluatie van de Visie.

Onderzocht wordt:

- voortgang van de maatschappelijke doelen;
- effectiviteit van Mienskip 2028;
- ontwikkeling van cultuur, Frysk en erfgoed;
- noodzaak tot bijsturing.

2035 - Eindevaluatie en voorbereiding van een nieuwe beleidsperiode.

Bijlage 4 Uitvoerings- en subsidiekader

Uitvoeringsstructuur

De uitvoering vindt plaats via meerjarige en jaarlijkse uitvoeringsprogramma's.

Per activiteit worden minimaal opgenomen:

- maatschappelijk doel;
- strategische pijler;
- beoogd maatschappelijk effect;
- planning;
- budget;
- verantwoordelijke afdeling;
- samenwerkingspartners;
- indicatoren.

Strategische pijlers

Ontmoeten

Activiteiten gericht op:

- ontmoeting;
- participatie;
- cultuurparticipatie;
- sociale cohesie;
- erfgoedbeleving.

Ondersteunen

Activiteiten gericht op:

- vrijwilligers;
- verenigingen;
- culturele organisaties;
- erfgoedorganisaties;
- samenwerking.

Ontwikkelen

Activiteiten gericht op:

- cultuureducatie;
- erfgoededucatie;
- Frysk;
- jongeren;
- innovatie;
- talentontwikkeling.

Uitgangspunten Mienskip 2028

Initiatieven worden beoordeeld op hun bijdrage aan:

- ontmoeting;
- leefbaarheid;
- identiteit;
- participatie;
- cultuur;
- Frysk;
- erfgoed;
- sociale samenhang;
- brede welvaart.

Bijlage 5 Huidige subsidiestromen en financiële inzet

Subsidiecategorie	Subsidiebedrag 2026	subsidiebedrag 2027
dbieb	€ 654.053	€ 670.404
De Wâldsang	€ 334.302	€ 342.660
Park Vijversburg	€ 5.000	Nader te bepalen
Culturele Commissie De Pleats	€ 6.156	€ 6.310
Federatie zangverenigingen	€ 5.000	€ 5.125
Het Achterland <i>Subsidie 2027 en 2028 is naar voren gehaald. Middelen uit reservepot. Budget technisch nog besteedbaar in 2027 en 2028, maar wordt in de begroting 2027 en 2028 afgeraamd ten gunst van het begrotingssaldo.</i>	€ 30.000	-
Lokale omroep <i>Basisbekostiging richtlijnbedrag €1,75 per huishouden. 2026 14020 huishoudens.</i>	€ 23.703	€ 24.535
Iepenloftspul (1x per 2 jaar € 9.000)	€ 4.500	€ 4.500
Observeum	€ 66.546	€ 68.209
Subsidieregeling Samenleving – cultuur Harmonie, fanfarekorpsen, brassband en drumband	€ 41.000	€ 41.000
Subsidieregeling Samenleving – cultuur culturele activiteiten	€ 15.000	€ 15.000
Subsidieregeling Samenleving – cultuur Friese taal en cultuur	€ 5.000	€ 5.000
Begrotingssubsidie Frysk Lês/mar-Foar	€ 2.208	€ 2.265
Begrotingssubsidie Frysk Afûk kursussen	€ 3.185	€ 3.265
	€ 1.255.653	€ 1.188.273

Bijlage 6 Subsidieregelingen en financieringsmogelijkheden

Regeling / Fonds	Niveau	Doel
Mienskip 2028	Gemeente	Ondersteuning van initiatieven op het gebied van cultuur, Frysk, erfgoed, leefbaarheid, ontmoeting en participatie
Iepen Mienskipsfûns (IMF)	Provincie Fryslân	Projecten die bijdragen aan leefbaarheid, cultuur, erfgoed en mienskipswontwikkeling
Bestjoersôfspraak Fryske Taal en Kultuer (BFTK)	Provincie Fryslân / Rijk	Bevorderen van het gebruik, de zichtbaarheid en overdracht van het Frysk
Cultuurfonds Fryslân	Provincie / Fonds	Culturele projecten, amateurkunst, erfgoed en talentontwikkeling
Fryske Erfgoedregeling	Provincie Fryslân	Erfgoedbehoud, erfgoedbeleving en cultuurhistorische projecten
Mondriaan Fonds	Landelijk	Erfgoed, beeldende kunst, publiekprojecten en innovatie
Fonds voor Cultuurparticipatie	Landelijk	Cultuurparticipatie, amateurkunst, cultuureducatie en inclusie
Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (RCE)	Landelijk	Monumentenzorg, erfgoedprojecten, erfgoedparticipatie en Faro-projecten
VSBfonds	Landelijk	Participatie, cultuur en maatschappelijke initiatieven
Oranje Fonds	Landelijk	Sociale cohesie, vrijwilligerswerk en gemeenschapsvorming
Prins Bernhard Cultuurfonds	Landelijk	Erfgoed, cultuur, monumenten en lokale initiatieven
LEADER Fryslân	Europees / Regionaal	Leefbaarheid, plattelandsontwikkeling en innovatieve dorpsprojecten
Interreg-programma's	Europees	Grensoverschrijdende samenwerking op cultuur, toerisme en erfgoed

Bijlage 7 Bronnen en onderliggende gegevens

Demografie en samenleving

- CBS Statline
- Provincie Fryslân
- Fries Sociaal Planbureau (FSP)
- GGD Fryslân Gezondheidsmonitor

Cultuur

- Landelijke Monitor Cultuurparticipatie
- Boekmanstichting
- LKCA (Landelijk Kennisinstituut Cultuureducatie en Amateurkunst)

Frysk

- Bestjoersôfspraak Fryske Taal en Kultuer (BFTK)
- Provincie Fryslân
- Afûk

Erfgoed

- Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (RCE)
- Erfgoedwet
- Omgevingswet
- Publicatie *Maak alles van waarde weerbaar* van de Nationale Monumentenorganisatie
- Verdrag van FARO

Bibliotheek

- Wet stelsel openbare bibliotheekvoorzieningen (Wsob)
- Koninklijke Bibliotheek
- dbieb

Bijlage 8 Tijdlijn uitvoering 2027-2035

Deze tijdlijn geeft inzicht in de belangrijkste mijlpalen voor de uitvoering van de visie en het beleidskader Cultuur, Frysk en Erfgoed 2027-2035. En laat zien hoe we stapsgewijs werken aan de realisatie van de maatschappelijke doelen en de uitvoering van de strategische pijlers Ontmoeten, Ondersteunen en Ontwikkelen.

Jaar	Belangrijkste mijlpaal
Q4 2026	Uitvoering 0-meting
Q4 2026	Vaststelling van de visie en het beleidskader Cultuur, Frysk en Erfgoed 2027-2035 door de gemeenteraad.
Q4 2026	Participatie over het uitvoeringsprogramma en de subsidieregeling Mienskip. Raad, maatschappelijke organisaties, onderwijs- en welzijnsorganisaties.
Q4 2026 - Q1 2027	Opstellen uitvoeringsprogramma, monitorings- en evaluatiekader.
Q1 2027	Vaststelling uitvoeringsprogramma en subsidieregeling Mienskip.
2028	Start uitvoering beleidskader en inwerkingtreding subsidieregeling Mienskip.
2028-2030	Uitvoering eerste uitvoeringsprogramma.
2029	Eerste voortgangsmeting maatschappelijke resultaten en indicatoren.
2030	Doarpentoer en maatschappelijke dialoog over voortgang en nieuwe ontwikkelingen.
2031	Tussenevaluatie en eventuele bijstelling van prioriteiten, uitvoering en subsidieregeling.
2032-2033	Voortzetting en doorontwikkeling van de uitvoering op basis van evaluatie en monitoring.
2033	Tweede voortgangsmeting gericht op langetermijneffecten.
2034	Eindevaluatie van de beleidsperiode 2027-2035.
2034 - 2035	Vorbereiding nieuw beleidskader, inclusief evaluatie, participatie en startnotitie voor de volgende beleidsperiode.
2035	Vaststelling nieuw beleidskader voor de aansluitende beleidsperiode.